

Natalia Judzińska

Proces instytucjonalizacji „getta ławkowego” w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w dwudziestoleciu międzywojennym

Promotorki:

dr hab. Anna Engelking, prof. IS PAN

dr Elżbieta Janicka

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest proces instytucjonalizacji getta ławkowego w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Getto ławkowe jest to potoczna nazwa usankcjonowanej zapisami prawnymi praktyki i polityki etnoreligijnej segregacji studentów i studentek w ramach uczelni. W pracy zaproponowano typologię i konceptualizację antyżydowskich działań podejmowanych w szkołach wyższych międzywojennej Polski. Podmiotem analizy uczyniono przedstawicielki i przedstawicieli określonej klasy społecznej – inteligencji – oraz przestrzeń „rekrutacji”, kształtowania i produkcji tejże klasy, czyli uniwersytet.

Na potrzeby dysertacji sformułowano następujące pytania badawcze: dlaczego i w jaki sposób wprowadzono politykę segregacji wśród studentek i studentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w dwudziestoleciu międzywojennym? Jakie podmioty brały udział w kształtowaniu, negocjowaniu i kontestowaniu tychże polityk wykluczeń? Co sprawiło, że wydanie zarządzeń było możliwe? W jakim kontekście społeczno-kulturowym owa zmiana zaszła?

Proces instytucjonalizacji getta ławkowego analizowany był głównie w oparciu o oficjalne dokumenty i korespondencję (związaną z tym procesem), znajdujące się w archiwach uniwersyteckich, miejskich i państwowych przede wszystkim Wilna, Krakowa, Poznania. Do źródeł tych należą: zarządzenia rektorskie, dokumenty postępowań dyscyplinarnych, korespondencja rektorów z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, statuty oraz zmiany w statutach kół i organizacji akademickich. Podstawę materiału badawczego stanowią dokumenty z archiwów wileńskich, ponieważ większość z nich – dotyczących powołania, funkcjonowania i likwidacji USB – nie tylko przetrwała II wojnę światową, ale też pozostała w Wilnie. Poza wymienionymi powyżej, analizowano również artykuły prasowe traktujące o przemocy antyżydowskiej, publikowane zarówno w języku

polskim, jak i w jidysz, w dziennikach: „Cajt”, „Der Moment”, „Dziennik Wileński”, „Hajnt”, „Kurjer Wileński”, „Naje Folkscajtung”, „Słowo” oraz „Wilner Tog”.

Partia analityczna pracy podzielona została na trzy części, w których podjęto kolejno: polityczny i instytucjonalny kontekst wprowadzenia getta ławkowego, proces instytucjonalizacji getta ławkowego (oddolne praktyki wykluczeń) oraz instytucjonalizację getta ławkowego. W pierwszej z nich znalazły się omówienia kluczowych z punktu widzenia rozprawy elementów związane z kontekstem politycznym, społecznym i kulturowym. Ze względu na zmieniającą się w latach 1918–1922 przynależność państwową Wileńszczyzny, czas tuż po I wojnie światowej był okresem, gdy dopiero tworzone regulacje prawne, jak również polityki wobec grup większościowych na wszystkich szczeblach. W tym samym momencie w polu symbolicznym rozgrywały się walki o władzę, w których stawką była władza w mieście – nie tylko symboliczna. Część ta jest więc wprowadzeniem w polityczny i instytucjonalny kontekst.

W drugiej części wskazano kilka etapów oddolnych praktyk wykluczeń. Głównym ich elementem było zachowanie studentów nieżydowskich. Wprowadzenie getta ławkowego w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie poprzedziła bowiem ustawiczna przemoc bezpośrednia wobec żydowskich studentów i studentek. W związku z tym, analizie poddano poszczególne postępowania dyscyplinarne dotyczące szeroko rozumianych działań „przeciwko porządkowi uniwersyteckiemu”, z których większość dotyczyła przemocy fizycznej wobec żydowskich studentek i studentów USB, która to przemoc racjonalizowana była przez sprawców jako odpowiedź na zajmowanie miejsc po prawej stronie sali wykładowej przez studentki i studentów żydowskich. Działo się to przed wprowadzeniem zarządzenia rektorskiego, a więc wówczas, gdy studentki i studenci żydowscy mogli zgodnie z prawem zająć dowolne miejsce w sali wykładowej. Co więcej, to nie sprawcy przemocy, lecz jej ofiary – zdefiniowane jako podżegacze – były wtedy ścigane w postępowaniach i procesach. W pracy analizowano również przemoc antyżydowską, do której dochodziło poza salami wykładowymi i budynkami uniwersytetu.

Ostatnia część rozprawy dotyczy okoliczności powstania samego dokumentu wprowadzającego getto ławkowe. W części tej analizowano przede wszystkim decyzje podejmowane przez władze uniwersyteckie oraz ministerialne. W przestrzeń oglądu – choć już nie tak kompleksowo jak w przypadku Wilna – włączona została analiza podobnych praktyk w innych uniwersytetach międzywojennej Polski. Ta część rozprawy ukazuje sam moment instytucjonalizacji oddolnych praktyk wykluczeń i omówiony zostaje cały proces przetworzenia przemocy w zapis prawny. Wprowadzenie getta ławkowego nie tylko w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, lecz również w większości innych uczelni wyższych międzywojennej Polski pod względem prawnym możliwe było dzięki nowelizacji ustawy o szkołach akademickich w lipcu 1937 roku. Mówiąc o bezpośredniej odpowiedzialności za to zarządzenie, należy pamiętać, że spoczywa ona nie tylko na poszczególnych rektorach szkół wyższych, którzy

swoim podpisem wprowadzili regulację, lecz również na senatach akademickich, które nie sprzeciwiały się wejściu w życie tych zarządzeń. Wśród architektów ucieleśnienia idei segregacyjnej warto wymienić komisję rektorską konsultującą nowelizację, która zaproponowała zmianę w ustawie o szkolnictwie wyższym zezwalającą rektorom na wprowadzenie zarządzeń porządkowych. Propozycja komisji została przyjęta przez ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zaakceptowana podpisem premiera. Ustawy nie zawetował prezydent. Mówiąc o odpowiedzialności, warto więc pamiętać o tym, że na każdym z biurokratycznych etapów wprowadzenie zarządzeń można było zatrzymać. Nie zrobiono tego jednak, co więcej, do wybuchu wojny żadnego z zarządzeń nie odwołano.

W podsumowaniu rozprawy podjęte zostały konsekwencje wprowadzenia dekretu „o porządku zajmowania miejsc”. Regulacje prawne wprowadzające ghetto ławkowe stanowią bowiem przykład legalizacji i legitymizacji segregacji *de iure* etnoreligijnej – a niejednokrotnie *de facto* rasowej – poza III Rzeszą. Idea segregacji narodowo-etnicznej w uniwersytetach wpisywała się w cały rozbudowany system wykluczeń (bojkot ekonomiczny, „dzień bez Żyda”, czyli niedopuszczanie Żydówek i Żydów na teren uczelni, *numeri: clausus* i *nullus*) międzywojennej Polski.